

“KÜÇÜK MOLLA”NIN DÜŞÜNCELERİ¹
(İsmail Gaspıralı'nın İmzası ve Bilinmeyen Bir Eseri Hakkında)
Opinions Of “Küçük Molla (Little Mullah)”

Viktor Yuriyeviç GANKEVİÇ
Çev. Hacali NECEFOĞLU – Dr. Yavuz AKPINAR

ÖZ

İsmail Gasprinski (1851–1914)'nin birkaçı dışında esas eserleri şu ana kadar toplanarak basılmamıştır. Kırım Tatar halkının hayatlarını iyileştirmeye yönelik fikirleri bu nedenle tam olarak takip edilememektedir. Yazarın Küçük Molla imzasıyla 1881'de Kırım'da çıkan ve Tavrida gazetesinde yayımlanan *Bahçesaray Mektupları* şimdiye kadar bilinmiyordu. Bu eser, sadece XX. yüzyılın başında Rusya Müslümanlarının millî, kültürel ve siyasi hareketlerinin ideoloğu olan yazarın, orijinal dünya görüşünün oluşmasındaki ilk aşamanın daha açık anlaşılması açısından değil aynı zamanda gerek sıradan Kırım Müslümanlarının, gerekse yeni yetişen Kırım Tatar aydınlarının, XIX. yüzyılın sonunda Tavriya vilâyetinde oluşan millî siyasete, gerçekte nasıl baktıklarını ortaya çıkaran sağlam bir kaynaktır olması bakımından da ilgi çekicidir.

Anahtar Sözcükler: İsmail Gaspıralı, Küçük Monla, Bahçesaray Mektupları

ABSTRACT

İsmail Gasprinski's chief works have not yet been collected and published except for a few. Therefore his observations regarding how to improve the lives of Crimean Tatar people cannot be followed properly. The writer's "Bahçesaray Mektupları (Bahçesaray Letters)", which were published in Crimea in 1881 under the pseudonym "Küçük Molla" in the journal Tavrida have just been uncovered. This work is considerable not only for that it helps the first phase of the formation of the original world view of the author, who was the ideologue of the national, cultural, and political movements of the Russian Muslims at the turn of the XX. Century to be understood more clearly, but it is also a reliable resource that displays

¹ Sayın Gankeviç, bu makale ile birlikte "Bahçesaray Mektupları"nın Rusça metnini de bize göndermiş bulunmaktadır. İ. Gaspıralı'nın bu ilk makalesinin çevirisi, yayımlanmış olduğumuz "*İsmail Gaspıralı; Seçilmiş Eserleri*" (II. c., 2. bs., İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2004, s. 59-76) adlı kitapta yer almıştır.

Bahçesaray Mektupları, İsmail Bey tarafından "Küçük Molla" imzası ile 1881'de Kırım'da çıkan Tavrida gazetesinde yayımlanmıştır. Gaspıralı, daha sonra bu mektupları yeniden işleyerek *Rusya Müslümanları* adlı eserini oluşturmuş ve bu eserini de aynı gazetenin 1881 yılı 43-47. sayılarında yine Rusça olarak bastırmıştır.

Gaspıralı'nın böyle bir eseri olduğu şimdiye kadar bilinmiyordu. Dikkatli ve tiziz bir tarihçi olan sayın V. Yu. Gankeviç, bu mektupları açığa çıkarmış ve yazdığı bir "önsözle", yayımlamamız için bize göndermiştir. Kendisine bir kere daha teşekkür ederek makalesinin çevirisini okuyucularımıza sunuyoruz

how both ordinary Crimean Muslims and the new generation Crimean Tatar intellectuals regarded the national politics running in the province of Tavriya at the end of the XIX. Century.

Keywords: İsmail Gaspralı, Little Monla, Bahcesaray Letters

Kırım-Tatar halkının İsmail Gasprinski (1851–1914) gibi ünlü oğlunun yaratıcılık mirası, her zaman araştırmacıların dikkatini çekecektir. Ne yazık ki onun esas eserleri şu ana kadar toplanarak basılmamıştır; ama, yine de İ. Gasprinski'nin başlıca romanı olan "*Darürrahat Müslümanları*"nın transliterasyonunu yaparak ve bu romanı sadeleştirerek çağdaş okuyucuya sunan İ. Kerimov'un büyük emeğini de hatırlatmak gerekir.² Bundan başka, onun *Rusya Müslümanları*' publisistik esesi" [gazetede yayımlanan denemesi] ve bunun devamı olan "*Rus-Doğu Anlaşması; Fikirler, Notlar ve Temenniler*"³ eseri istisna teşkil etmektedir. Maarifçinin bu çalışmalarını saymazsak, onun mükemmel, yetenekli ve ilgi çekici bir tarzda yazılmış gazete yazılarından ve edebî eserlerinden çok az bir miktarı yeniden basılmıştır.

Bilindiği gibi *Rusya Müslümanları*' kitapçığı ilk defa 1881 yılında [Kırım'da] Spiro matbaasında [Rusça olarak] basıldı. İ. Gasprinski'nin kitap hâlindeki neşri *Tavrida* gazetesinin beş sayısından (Nu: 43-47) alınma idi (Neşrin kapağında genişletmelere dikkat çekiliyordu). O zamanlar *Tavrida*'nın redaktörü,

² Bkz. İsmail Kerimov, "Dar ül-Raxat Musulmanları" romanı hakkında, Yıldız (dergisi), Akmescit, 1993, Nu: 1, s. 45-48; İsmail Bey Gasprinski, Dar ül-Raxat Musulmanları. Roman, Yıldız (dergisi), Akmescit, 1993, Nu: 1, s. 49-126.

(Not: Bu eser daha sonra kitap olarak da neşredilmiştir: İsmail Gasprinski, Molla Abbas. Eki tomuk, I. Tom, Neşre Hazırlayan: İsmail Kerimov, Akmescit, Kırımdevokuppedneşir, 2001, 396+4 s. Bu ciltte Frengistan Mektupları ve Darürrahat Müslümanları, üç alfabe ile -Arap, Lâtin ve Kiril-verilmiştir. Arap harfli kısım, orijinal metnin fotokopisinden ibarettir. Eserin adı "Molla Abbas" olarak değiştirilmiştir. Kırım'da anlaşılmayan kelimeler parantez içinde nâşir tarafından açıklanmıştır. Metinde birçok yer yanlış okunmuş ve yanlış açıklanmıştır. Arap harfli baskıdan sonra yapılan ilk neşir olması sebebiyle dikkate değer.

Açıkça söylenmese de İsmail Kerim'in hazırladığı bu neşir esas alınarak Türkiye'de "Gaspıralı: Molla Abbas'ın Avrupa Mektupları" adıyla Ercüment Dursun ve Ercan Sakarya tarafından sadeleştirilmiş bir metin yayımlandı (İstanbul, DA Yayıncılık, 2002, 152 s.). Yanlış okunmuş kelimeler ve yanlış yapılmış sadeleştirmeler, İsmail Bey'in bu eserini tanınmaz bir hâle getirmiştir!

Sözü edilen her iki neşirde, sadece ilk iki eser; Frengistan Mektupları ve Darürrahat Müslümanları bulunmaktadır. İsmail Bey'in diğer hikâyelerini de ihtiva eden daha mükemmel bir neşir tarafımızdan "İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri; I. c., Roman ve Hikâyeleri" (İstanbul, Ötügen Yayınevi, 2003, 476 s.) adıyla gerçekleştirilmiş bulunmaktadır. Y. A.)

³ Gasprinski İ., Russkoe Musul'manstvo. Mıslı, zametki i nablyudeniya Musul'manına [Rusya Müslümanları. Bir Müslümanın Fikirleri, Notları ve Gözlemleri], Simferopol, Litografiya Spiro, 1881; Oxford, 1985, 45 p. (The Society for Central Asian Studies); Gasprinski İ., İz Naslediya, Simferopol, Tavriya; 1991; Zvezda Vostoka. 1991, No: 4; Drujba Narodov, 1991, No: 12; Gasprinski İ., Rossiya i Vostok, Kazan, Tatar Kitap Neşriyatı-Jien, 1993; Etnografiçeskoye Obozreniye, 1992, No: 5.

Gasprinski İ., Rus-Doğu Anlaşması. Fikirler, Notlar ve Temenniler, Bahçesaray, "Tercüman" gazetesi neşriyatı, 1896; Gasprinski İ., Rossiya i Vostok, Kazan, Tatar Kitap Neşriyatı Jien, 1993; Drujba Narodov, 1991, No: 12.

ünlü Karaim maarifçisi ve Kırım Tatar halk eğitimine hizmet eden, İ. Gasprinski'nin arkadaşı ve hemfikiri *İ. İ. Kazas*⁴ idi. Sonradan o, İ. Gasprinski tarafından yayımlanan ve redakte edilen ilk Kırım Tatar gazetesi "*Tercüman*"ın sansürcülüğünü üstlendi ve 1884'ten 1905'e kadar bu gazetenin değişmez sansürcüsü olarak kaldı.

İ. Gasprinski'nin ilk çalışmalarından biri olan *Rusya Müslümanları*'nın öncülü konumundaki *Bahçesaray Mektupları*, bizim için daha çok önem arz etmektedir. Böylece, gördüğümüz gibi, "*Bahçesaray Mektupları*"ndan başlayıp *Rusya Müslümanları*'ndan geçip *Rus-Doğu Anlaşması*'na doğru giden tam bir zincir dizisi söz konusudur. İ. Gasprinski'nin [yukarıda anılan] son iki eseri ile tanış olan çağdaş araştırmacı, *Rusya Müslümanları*'nın ilk paragraflarının "*Bahçesaray Mektupları*"nın son kısımları ile aynı olduğuna kanaat getirebilir. Galiba, *Rusya Müslümanları*'nın ilk kitap baskısında yazarın değindiği "genişletme" ile kastedilen bu idi.

İ. Gasprinski'nin takma adı hakkında muhakkak birkaç kelime söylemek gerekir. Onun *Tavrida* sayfalarında yer alan *Rusya Müslümanları* [eseri] "Musul'manına" ("Bir Müslüman") imzasını taşıyordu. Bu takma ad, Spiro'daki kitap baskısının kapağında da vardır. Bundan başka, kitapçık "İsmail Bey Gasprinski" imzalı bir ön sözle başlıyor. Bu da, elbette, eserin kime ait olduğu problemini ortadan kaldırıyor.

Rusya Müslümanları'nın gazete nüshasında İ. İ. Kazas'ın redaksiyon notu vardır: "Bu makale ve *Tavrida*'nın gelecek sayılarında bu başlık altında yayımlanacak diğerleri, genç bir Müslümanın, okurlarımızın *Bahçesaray Mektupları*'nın yazarı olarak tanıdığı "Küçük Molla"nın⁵ kalemine mahsustur.⁶ Bu sebeple eserin, İ. Gasprinski'nin kaleminden çıktığına pratik olarak şüphe yoktur.

İ. F. Masanov'un muteber *Takma Adlar Sözlüğü*⁷ kitabı da fikrimizi destekliyor; fakat, bu kitapta küçük bir yanlışlık da var: Bu temel eser, bilindiği gibi yazarının ölümünden sonra ışık yüzü gördü. Yazar öldüğünde bu muazzam eser, elyazma hâlinde idi. "Mulla" kelimesinin Rusça varyantlarından biri "Molla"

⁴ Kazas İlya İlyiç (1833–1912): Şarkiyatçı, seçkin Karaim maarifçisi ve hümanisti. Simferopol Tatar Öğretmen Okulunun öğretim üyesi, 1881 yılından itibaren ise müfettişi. Kırım Tatar halk okulları için bir takım ders kitaplarının yazarı. 1884–1905 yılları arasında "Tercüman" gazetesinin sansürcüsü olma görevini üstlendi. Tavriya Bilimsel Arşiv Komisyonu'nun da faal üyesi ve başkan yardımcısı idi.

⁵ İsmail Bey'in Bey hakkında bir monografi yazmış bulunan C. S. Kırmir bu imzayı Rusça'dan "Genç Molla" olarak çevirmiştir (Gaspıralı İsmail Bey, 2. bs., İstanbul, 1996, s. 26). Ayrıca Kırmir bu yazıların 1881 Şubat ayı sonlarında yayımlandığını bildiriyor, ama ilk kısmın "Bahçesaray Mektupları" adıyla adıyla çıkmış olduğunu fark edememiştir. (Y. A.)

⁶ Bu makale için bak; *Tavrida*, 1881, 31 Mayıs, No: 43.

⁷ Masanov, İ. F., 1957. Slovar psevdonimov russkikh pisateley, uçyonikh i obşestvennikh deyateley [Rus yazar, bilim adamı ve ictimai hadimlerinin takma adları sözlüğü]. 2 cilt. Moskova, Umumittifak Kitap Sarayı Neşriyatı; Masanov, İ. F., A. g. e. 4 cilt. Moskova, Umumittifak Kitap Sarayı Neşriyatı.

idi ve İ Gasprinski bu kelimeyi çok kullanıyordu. *Takma Adlar Sözlüğü*'nin elyazmasında “Mulla” kelimesinin Rusça varyantlarından “Molla”nın kullanıldığını, dizgi veya redaktele elle yazılan “a” harfinin “oc” gibi okunduğunu tahmin etmek mümkündür.⁸ Bu esef edilecek dizgi hatası yüzünden bu temel esere, İ. Gasprinski'nin “*Küçük Mollos*” gibi olmayan bir takma adı istenmeden girmiştir.

Maalesef bu sözlükte İ. Gasprinski'nin başka takma adları verilmiyor. Ne de olsa, asıl “Küçük Molla” İ. Gasprinski'nin “Molla Abbas Fransevi” edebî takma adının habercisi (selefi) olabilirdi. Bilindiği gibi bu takma ad, onun özellikle edebî eserlerinde kullandığı imzasıdır.

O zaman yeni olan *Tavrida* vilâyet gazetesini karıştırırken, redaktörün sözünü ettiği üç adet *Bahçesaray Mektupları*'ni bulmak mümkündür. “Mektuplar”ı inceledikten sonra, “Molla”nın, birkaç Kırım şehrinde bulunmuş, Müslüman medresesinde eğitim görmüş “az eğitilmiş” din görevlisinden, o zaman Avrupa’da mevcut olan millî mesele konularından haberdar bir Müslümana dönüşüm sürecine, bariz bir surette inanmak mümkündür. “Molla”, önce sezgi ile sanki halk bakış açısından, XIX. yüzyılın 70-80’li yıllarında Rusya gerçekliğindeki saçmalıklara yarı ciddi, yarı şaka olarak hayretini ifade ediyor. Sonra ise Kırım Tatar halkının ve kültürünün acınacak hâli ile ilgili bir takım hayatî sorunları Kırım’lı okuyucuların önüne seriyor. Yazar, Rusyalıları, Kırım Tatarlarının da onlar gibi Rus vatandaşı, İslâm dinine inanan Rus vatandaşı, olduğuna inandırmaya çalışıyor. Eserinde tasvir ettiği Graf M. T. Loris-Melikov’un⁹ Türkleri yenmesi hakkındaki halk efsanesi de bu düşünceye hizmet ediyor.

Kırım Tatarlarının ve onların hayatlarını iyileştirmeye yönelik çok sayıda tedbirleri, bir dizi üzücü, birbirini anlamama vâk’alarını tasvir ederken, o, Rusya Müslümanlarının içinde bulunduğu acınacak manevî ve iktisadî durumdan dolayı İslâvları suçlamıyor. Ayrıca, Kırım Tatarları, ya bilinçsiz olarak, görünür bir sebep yokken” iltica ediyor; bunların çoğu da “gurbette ölüyordu” veya vatanda - Gireyler döneminin zihni ve maddî ortamında- manasız bir hayat sürüyordu. Yazar itiraf ediyor: “Rus vatandaşlarımız hiç de böyle bir sonu istemiyorlar, kederli olaylara hayret ederek içten üzülmüyorlar”.

İ. Gasprinski, sadece ülkenin vatandaşı olan Türk halklarına ilişkin düzenli bir devlet stratejisinin olmamasından söz ediyor. Dolayısıyla yerel ve merkezi yönetimin taktiği, genelde olumsuz sonuçlara ulaşmasa bile, onun yazdığı gibi: “en

⁸ Rusçada “c” şeklinin (harfinin) “s” sesine karşılık olması sebebiyle. (Çev. Notu).

⁹ Loris-Melikov Mihail Tariyeloviç (1825-1888): Rusya devlet hadimi, general-adyutant. Rus-Türk Savaşı (1877-1878) döneminde korpus komutanı idi, Kafkaslardaki askeri harekâta bizzat başkanlık ediyordu. Savaşı başarıyla bitirdikten ve barış anlaşması yapıldıktan sonra Graf ünvanını aldı. 12 Şubat 1880 tarihinden itibaren Yüksek Yönetim Komisyonu üyesi. 6 Ağustos 1880-4 Mayıs 1881 tarihleri arasında İçişleri bakanı, Jandarmalar Şefi, Devlet Şurası üyesi, İçişleri bakanı iken İ. Gasprinski'nin “Zakon” (“Kanun”) gazetesini çıkartmak için verdiği dilekçeyi onaylamamıştı.

*) Naip: Mahkeme-polis rütbesi.

iyi hâlde havanda su dövmek, kötü hâlde ise daimî anlaşmazlık atmosferinde sadece kafaların karıştırılmasına, çoğu zaman ceplerin boşaltılmasına sebep oluyor”.

Bazı iyi niyetliler bu karmaşık problemi tek taraflı ve yanlış olarak “alışılmış fanatizm masalı” veya “İslâm ruhu” ile basitçe izah etmeye çalışıyorlardı. İnancı Müslüman olan İ. Gasprinski, bu fikirleri paylaşamazdı. Bununla ilgili o, kat'i olarak beyan ediyordu ki “Besleyen toprağa sevgi, koruyan hükümdara sadakat” gibi hükümlere sahip olan öğreti, terk-i dünyalığa, ayrılıkçılığa, siyasî anlamda düşmanlığa imkân vermez. Şüphesiz, böyle açıklamalar, Rusya’daki İslâv ve Türkler arasında normal devlet ilişkilerinin, siyasî, iktisadî, kültürel ve halklar arası ilişkilerin kurulmasına yardım etmiyordu. Bu da yazarı içten üzüyordu.

İnsanı isyan ettiren birbirini anlamama vak’alarından bahsederken, Kırım Tatarları’nın devletin etkin sosyal ve iktisadî hayatına entegre olmalarının tamamen imkânsız olduğu düşüncesi ortaya çıkıyordu. Yönetim ve bürokratlar zaman zaman Kırım Tatarları ile ilgili çeşitli belgeler hazırlıyor, onlar için bir yığın muafiyetler ve kolaylıklar icat ediyorlardı; ama, onlar bunlardan habersiz kalıyordu. S.-Petersburg veya vilâyet bürokratlarının aktif faaliyetlerinin sonuçları, yerel yönetimlerin sümeni altında bekliyordu.

Fikrimizce, bu eserin yazılma sebebinin de sorgulanması gerekiyor. Kesin belirlenmiş bir amaç zinciri bulunmasa da, şüphesiz, onun var olduğunu tahmin etmeğe cür’et ediyoruz. Daha geniş anlamda bu amaç, ülke Müslümanlarıyla ilgili, devletin net bir stratejik plânının olmamasına, Rusyalıların dikkatlerini çekmeye yöneliktir. Bu önemli problemle ilgili düşünülmüş ve çok yönlü hazırlanmış bir siyasetin yokluğu, İslâv ve Türklerin yaklaşmasını engelliyordu. Dolayısıyla mevcut durum, Kırım Tatarlarının eğitimine, onların Rus devlet okullarına aktif olarak celp edilmelerine yardım etmiyordu. Yazarın kanaatine göre bu okullar, ülke Müslümanları ve Hıristiyanlarının birbirine yaklaşmasına ve “manevî asimilasyonuna” gerçekten hizmet edebilirdi.

Bundan başka bir takım önemli noktalara dikkat etmek gerekiyor. “Mektuplar” yeni doğan yerli gazeteye alkışlarla başlıyor. Sonra yazar soruyor: “Tatarları -genellikle gayri Rusları- Ruslarla ve onların kanunlarıyla tanıştırmak için hangi önlemler alındı?” Sonra da bu problemin çözümü için kendi yolunu teklif ediyor: “Bu anlamda Tatar dilinde yazılacak eserler büyük yarar sağlardı”. Bu da bizim, İ. Gasprinski’nin, o zaman hem bürokratları, hem de Rusya vatandaşlarını, Kırım Tatar dilinde basının yaratılmasının veya hiç olmazsa, bunun engellenmemesinin zarurîliğine inandıрмаğa çalıştığını iddia etmemize imkân veriyor.

Böylece, bazen bir az keskin, bazen bir az yumuşak şekilde İ. Gasprinski, Kırım Tatar halkının eğitimine gerçekten yardım edebilecek Kırmımlı aydınların

kalplerine ve akıllarına ulaşmak için çaba gösteriyordu. İslâv-Türk halklarının ve kültürlerinin yakınlaşma imkânını da zaten bunda görüyordu.

İ. Gasprinski'nin yaratıcılığında önemli olan, haksız olarak unutulmuş bu eser, sadece XX. yüzyılın başında Rusya Müslümanlarının millî, kültürel ve siyasî hareketlerinin ideoloğu olan yazarın, orijinal dünya görüşünün oluşmasındaki ilk aşamanın daha açık anlaşılması açısından ilginç değildir; aynı zamanda bu eser, gerek sıradan Kırım Müslümanlarının, gerekse yeni yetişen Kırım Tatar aydınlarının, XIX. yüzyılın sonunda Tavriya vilâyetinde oluşan millî siyasete, gerçekte nasıl baktıklarını ortaya çıkaran sağlam bir kaynaktır.

Yazarın Müslüman muhitinde ustaca sergilediği gözlemleri, düşünceleri, tasavvurları ve fikirleri, bu kaynağı, dönemin orijinal bir belgesi olarak kabul etme imkânı veriyor. Bu durumda İ. Gasprinski'nin bu ilginç eseri, yalnız onun düşünce ve gözlemleri hakkında açık ve çok yönlü tasavvurlar vermekle kalmayıp aynı zamanda, uygarlıkların kavşağında, tam bir kültür tabakasının bütün özelliklerini yansıtmaya gücüne sahiptir.

KAYNAKÇA:

- AKPINAR, Yavuz, *İsmail Gaspralı, Seçilmiş Eserleri*; I. c., Roman ve Hikâyeleri” İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2003.
- DURŞUN,ERCÜMENT - SAKARYA, Ercan, *Gaspralı: Molla Abbas'ın Avrupa Mektupları*, İstanbul, DA Yayıncılık, 2002
- GASPRİNSKİ İ., *İz Naslediya, Simferopol, Tavriya*; 1991; Zvezda Vostoka. 1991, No: 4; Drujba Narodov, 1991, No: 12;
- GASPRİNSKİ İ., *Rossiya i Vostok*, Kazan, Tatar Kitap Neşriyatı Jien, 1993; Drujba Narodov, 1991, No: 12.
- GASPRİNSKİ İ., *Rossiya i Vostok*, Kazan, Tatar Kitap Neşriyatı-Jien, 1993; Etnografiçeskoye Obozreniye, 1992, No: 5.
- GASPRİNSKİ İ., *Rus-Doğu Anlaşması*, Fikirler, Notlar ve Temenniler, Bahçesaray, “Tercüman” gazetesi neşriyatı, 1896;
- GASPRİNSKİ İ., *Russkoe Musul'manstvo. Mıslı, zametki i nablyudeniya Musul'manına [Rusya Müslümanları. Bir Müslümanın Fikirleri, Notları ve Gözlemleri]*, Simferopol, Litografiya Spiro, 1881.
- GASPRİNSKİ, İsmail Bey, *Dar ül-Raxat Musulmanları, Roman*, Yıldız (dergisi), Akmeşcit, 1993, Nu: 1, s. 49-126.
- KERİMOV, İsmail, “*Dar ül-Raxat Musulmanları*” romanı hakkında, Yıldız (dergisi), Akmeşcit, 1993, Nu: 1, s. 45-48.
- MASANOV, İ. F., *Slovar psevdonimov russkikh pisateley, uçyonikh i obşestvennikh devateley [Rus yazar, bilim adamı ve ictimâî hadimlerinin takma adları sözlüğü]*. 2 cilt. Moskova, Umumittifak Kitap Sarayı Neşriyatı; Masanov, İ. F., A. g. e. 4 cilt. Moskova, Umumittifak Kitap Sarayı Neşriyatı 1957.